

CHRISTIAAN SNOUCK HURGRONJE VE İSLAM HUKUKU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ*

Dr. Hasan Hacak**

Abstract:

Christiaan Snouck Hurgronje and His Views on Islamic Law

C.S. Hurgronje, with Ignaz Goldziher, may be considered as the founder of modern western studies on Islam and the East. As a founder of the discipline, he is particularly important in the field of Islamic Law. In addition to his academic activities he is one of the key figures in shaping the Netherlands' colonial politics on the Netherlands' India. Today the discussions on his life and his place in the history of orientalism seem to be more important than his views on orientalism. This paper first will evaluate his life with reference to the opposing sources. Then the list of his works, in particular works on Islamic law will be presented. Finally his main views on different subjects of Islamic law will be discussed.

Key words: Islamic Law, Orientalism, Christiaan Snouck Hurgronje, Colonialism, Indonesia.

I- Giriş

Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936), Ignaz Goldziher ile birlikte modern islamoloji-oryantalizm alışmalarının kurucusu kabul edilir.¹ Batıda

---

* Hurgronje'nin makalelerinden derlenen *Selected Works of Snouck Hurgronje* adlı eserdeki bazı Fransızca bölümleri sözlü olarak tercüme eden Arş. Gör. Dr. İsmail Taşpınar ve bu yazıyı yayın öncesinde okuyarak fikirleriyle ona katkıda bulunan Yrd. Doç Dr. Said Polat'a burada teőekkür ederim.

** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Bkz. Mark Batunsky, "Carl Heinrich Becker: From Old to Modern Islamology. Commemorating the 70th Anniversary of 'Der Islam als Problem'", s. 295, *International Journal of Middle East Studies*, Vol.13, No. 3 (Aug. 1981, s. 287-310); Schacht, onu Goldziher ile birlikte teknik anlamda "İslami ilimler"le ilgili çalışmalarının başlatıcısı olarak görür. Bkz. J. Schacht, "C. S. Hurgronje", s. 192, *Der Islam*, 23. Band, 1936, Berlin und Leipzig; G.-H. Bousquet and J. Schacht, *Selected Works C. Snouck Hurgronje*, s. VII, Leiden, E. J. Brill, 1957; A. de Groot da modern İslam araştırmalarını başlatan oryantalistler olarak bu ikisi ile

İslam hukuku çalışmalarını başlatan ana sima olmasının yanında siyaset adamı kimliği ve özellikle Hollanda'nın Endonezya² sömürge politikalarının belirlenmesi üzerindeki büyük tesiri ile "sömürge oryantalizmi"nin³ de en tipik temsilcisi görünümündedir. Hurgronje'nin oryantalizm tarihindeki yeri ve hayatı ile ilgili olarak günümüzde yapılan tartışma ve araştırmalar, oryantalizm alanında ortaya koyduğu görüşlerinden daha fazla dikkat çekmektedir. Öyle ki bu konu üzerindeki tartışmalar oryantalizm tarihinin bazı noktalarda yeniden değerlendirilmesini gerektirecek boyutlarda görülmektedir.⁴

II- Hayatı

8 Şubat 1857 tarihinde, Hollanda'nın Brabant bölgesinde bulunan Breda ilinin kuzey doğusundaki Oosterhout kasabasında doğdu.⁵ Babası burada papaz idi ve gençliğinde onun da papaz olması kararlaştırılmıştı⁶. Eğitimine doğduğu kasabada başladı, lise tahsilini ise Breda'da yaptı. Üniversiteye girebilmek için özel hocalardan Latince ve Yunanca dersi aldı. 1874 yılında üniversiteden kabul alarak aynı yıl Hollanda Leiden Üniversitesi'nde Teoloji eğitimine başladı.⁷ Üniversitede İbranice'nin yanında seçmeli ders olarak Arapça ve sâmi filolojisi okudu. Son derece başarılı bir eğitim hayatı geçirerek⁸ 1878 yılında ilahiyat/teoloji eğitimini tamamladı ve sonrasında çalışmalarını tamamen oryantalizm ile sınırladı.⁹

"*Het Mekkaanche Feest: Mekke'de Hac*" adıyla hazırladığı doktora tezini 24 Kasım 1880'de "üstün başarı" ile savunarak doktor unvanı kazandı. Bu tezde haccın tarihini, İslam'daki önemini, hacdaki tören ve adetleri inceleyip haccın Arap putperestliğinden kalma bir adet olduğu sonucuna varmıştı.

1880-81 eğitim yılında Strasburg Üniversitesinde eğitimine devam ederek burada özellikle Theodor Nöldeke'nin derslerine devam etti. 1881 yılında Strasburg'dan döndüğünde Hollanda'nın en büyük sömürgesi durumundaki, halkının büyük çoğunluğu Müslüman olan Endonezya için memur yetiştirmek

---

birlikte Theodor Nöldeke ve Julius Wellhausen'i de sayar. Bkz. *DİA*, "Hollanda", XVIII, 230.

² Bu dönemde kaynaklarda "Endonezya" için, Hollanda Hindistanı (Netherlands India), Hollanda Doğu Hindistanı (Dutch East Indies), Doğu Hint Adaları vb. isimler kullanılmaktadır.

³ Edward Said, *Oryantalizm*, s. 528 (trc. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İst., 1989.

⁴ Bkz. P. SJ van Koningsveld, "C. Snouck Hurgronje ba'du'l-mulâhazât havle neşâtâtihî el-ilmîyye ve's-siyâsiyye fî Hollanda", s. 433 (trc. Kasım Sâmerraî, *Alam el-Kütüb*, VII/4, Riyâd 1986, s. 433-441).

⁵ Abdurrahman Bedevî, *Mevsûatu'l-müştşrikîn*, s. 245, Beyrut 1984.

⁶ Angelo Pesce, *Mekke münzû mieti âmm ev mecmûati C. S. Hurgronje er-râi'a*, s. 9, London, 1986, Immel Publishing.

⁷ A. Bedevî, 245.

⁸ G.-H. Bousquet, J. Schacht, s. XI.

⁹ G.-H. Bousquet, J. Schacht, s. XI, İ. Hakkı Kadı, "Holland'da Şarkiyat Araştırmaları", s. 104. Doğu Batı, s. 20, Ankara, 2002, (s. 83-110).

üzere kurulan ve Leiden üniversitesine bağlı bulunan bir enstitüde İslam'la ilgili dersler okutmak üzere hoca olarak tayin edildi.¹⁰ Burada İslami ilimler ve İslam hukuku dersleri verdi.

1884 yılında Arap yarımadasına olan meşhur ziyaretini yaptı. Mısır'da kısa bir süre kaldıktan sonra Cidde'ye geçti ve orada Hollanda konsoloslüğunda Ağustos 1884'den, Şubat 1885'e kadar (altı ay) kaldı. Bu esnada bir yandan de gezisinin esas amacı olan Mekke'yi ziyarete hazırlandı.¹¹ Müslüman olup "Abdulgaffâr" adını alarak¹² 21 Şubat 1885 yılında Mekke'ye ulaştı. Altı ay da burada kaldı. Burada ulemadan İslam hukuku ve usul-i fıkıh vb. dersler aldı. Ancak Ağustos ayında hac günleri başlamadan adının karıştığı bir skandal sebebiyle Osmanlı yönetimi ondan Mekke'yi terk etmesini istedi.¹³ O da önce Cidde'ye geldi ve sonrasında Arap yarımadasını terk ederek Hollanda'ya döndü. Bu sırada hacc ibadetine sadece günler kalmıştı.

Hollanda'ya döndükten sonra Arap yarımadasında geçirdiği dönem ve hazırladığı malzemeyle ilgili "*Mekka*" kitabını yazarak bunu 1888 ve 1889 yıllarında yayınladı. Bu kitap en önemli eserlerinden biri olarak onu seçkin oryantalistler arasına yerleştirdi.

Hollanda'ya gelince, 1886'yılında Leiden de tedris hayatına başladı ve ayrıca Delft şehrinde Endonezya'da çalışanların eğitiminin yapıldığı özel bir enstitüde ders verdi. W.T. Juynboll'un vefatından sonra 1887 yılında Delft'de onun yerine geçmesi teklif edildi ancak o Leiden'de kalmayı tercih etti ve orada İslam hukuku hocası olarak tayin edildi.

Snouck Hurgronje'nin Leiden'e profesör olarak tayin edilmesiyle birlikte üniversitedeki İslamoloji alanındaki çalışmaların rengi değişerek bu çalışmalar modern oryantalizmin doğmasına zemin hazırlayacak bir şekilde İslamın sosyal bağlamı içerisinde araştırılmasına yöneldi. Snouck Hurgronje'nin bu tarz çalışmalarının önemli örneklerinden biri "*Mekka*" başlıklı kitabıydı.¹⁴

1889 yılında, 1906 yılına kadar kalacağı Endonezya'ya gönderildi. Batavia şehrinde "Doğu Hindistan Adalarında (Endonezya)" yeni açılmış bir ofis olan "Arap ve Yerel Halk İşlerini Araştırma Bürosu"na danışman olarak atandı.¹⁵ Görevi Endonezya'daki Müslümanlarla ilgili hassas problemlerin çözümünde

¹⁰ Angelo Pesce, s. 9.

¹¹ G.-H. Bousquet, J. Schacht, s. XV.

¹² Angelo Pesce, 11.

¹³ Angelo Pesce, 16.

¹⁴ Bkz. İ. Hakkı Kadı, 104

¹⁵ Bkz. Harry Benda, "C.S. Hurgronje and the Foundation of Dutch Islamic Policy in Indonesia", s. 340, The Journal of Modern History, Vol. 30, No: 4 (Dec., 1958, s.338-347),

Hollanda hükümetine danışmanlık yapmaktı.¹⁶

Hurgronje Endonezyada'da iki ayrı kimliğe sahipti: Bunların ilki bir batılı olarak Hollanda sömürge idaresinde çalışan bir yetkili, ikincisi ise halk arasında "sosyal anlamda Müslüman"¹⁷ olarak yaşayan bir mühtedi idi.

1891 yılında Hollanda sömürge idaresinin "Doğu Dilleri ve İslam Hukuku Danışmanı" oldu. Hollanda sömürge güçlerine karşı direnişin en yoğun olduğu ve Hollanda'nın tam hakimiyeti altına girmemiş olan Açe'de 1891-1892 yılları arasında kaldı. İkinci büyük kitabı olan *De Atjehers*'i (Açe'liler) yazmak için burada çok geniş malzeme topladı. Sonraki yıllarda Endonezya'daki diller, etnik yapı ve şehirler ile ilgili araştırmalar yaptı. Sumatra'ya seyahat etti. Bu bölgenin dilini öğrendi ve kültürel ve etnografik özelliklerini inceledi.

Endonezya'da kaldığı yıllar boyunca Hollanda'nın sömürge idaresinin İslami politikalarını etkiledi ve hatta gerçek anlamda bu politikanın çoğu noktada kurucusu oldu.¹⁸

1906 yılında, 1889'dan beri, on altı yıldır yaşamakta olduğu Endonezya'dan Hollanda'ya geri döndü. Hollanda'ya döndüğünden itibaren Hollanda hükümetinde 'Araplarla ilgili ve İslami İşler' müsteşarlığı görevini devam ettirdi. Böylece ölümüne kadar ki süre boyunca ilmi hayatının yanında siyasi hayatı kesintiye uğramadı.¹⁹ Bu durum onu salt ilmi araştırma yapmaktan alıkoyduğundan 1906 yılından 1936 yılına kadar ilmi açıdan önceki çalışmaları kadar önemli eserler vermediği söylenebilir.

Leiden üniversitesinin en önemli Arap filologlarından olan De Goeje 1906 yılında emekli olunca Hurgronje onun yerine "Arapça ve İslam Profesörü" olarak tayin edildi.²⁰ Bu şekilde Leiden'deki oryantalist araştırmalarda merkezi rolü De Goeje'den sonra Van Vollenhoven ile birlikte Snouck Hurgronje üstlendi. Leiden üniversitesinde sayısı kabarık olan öğrencilerine "İslami ilimler" ve Açe dili ile ilgili dersler vermekle birlikte ayrıca üniversite bünyesinde Hollanda sömürgelerinde görev almak üzere memur yetiştirmek amacıyla kurulan "Hindoloji" bölümünde İslam dini ile alakalı giriş mahiyetinde dersler okuttu.

1914 yılında seri konferanslar vermek üzere Amerika'ya davet edildi ve burada verdiği konferanslar kitap halinde neşredildi. Hurgronje, İlki 1873 yılında Paris'te yapılan Uluslararası Oryantalist Kongreleri'nin 1931'de Leiden'de yapılan 18. toplantısına başkanlık etmiştir. Leiden üniversitesindeki kariyeri

¹⁶ Angelo Pesce, 10. Ayrıca bkz., Robert Van Niel, "Christiaan Snouck Hurgronje: In Memory of The Centennial of His Birth", s. 592, The Journal of Asian Studies, Vol. 16, No.4, Aug., 1957, (s. 591-594).

¹⁷ G.-H. Bousquet, J. Schacht, s. XV.

¹⁸ Robert Van Niel, 592.

¹⁹ Robert Van Niel, 592; Koningsveld, 433; İ. Hakkı Kadı, 104.

²⁰ Jacques Waardenburg, "Islamic Studies in Dutch Scholarship" *Mapping Islamic Studies*, s. 73, Ed. Azim Nanji, 1997, New York, (s. 68-94)

enasında Berlin, Kahire ve Cambridge üniversitelerinden kendisine kürsü teklif edilmiştir.

Hurgronje 1906 yılında Leiden Üniversitesinde işgal ettiği kürsüdeki “Arapça ve İslam” profesörlüğünden 1927 yılında emekli olarak ayrıldı.²¹ Emekli olduktan sonra da derslere devam etti ve ölümüne bir ay kalana kadar özellikle Açe dili dersi veriyordu.²² Hurgronje 1936 yılında kısa bir rahatsızlıktan sonra yetmiş dokuz yaşında vefat etti ve Leiden kadim mezarlığında toprağa verildi.

Hurgronje birçok oryantalist hocalık yapmıştır. Bunların bazıları Arent Jan Wensinck (1882-1939), J. Schacht, Theodor W. Juynboll, Johannes Heindrik Kramers'tir²³

III- Snouck Hurgronje İle İlgili Bazı Eleştirel Yaklaşımlar

Yukarıda kısaca temas edildiği gibi Hurgronje özellikle ülkesinin sömürge politikalarındaki aktif konumuna karşın sömürge halkı tarafından Müslüman bir alim olarak algılanması, kendisinin de özel hayatından hiçbir şekilde bahsetmemesi ve hayatıyla ilgili bilgilerin sınırlı olması sebebiyle hakkında bazı tartışmalar yapılmakta olan bir oryantalisttir. Son yıllarda özellikle şahsi evraklarının ve bazı resmi arşiv belgelerinin incelenmesiyle onun hayatındaki karanlık noktalar daha fazla bilinir hale gelmeye başlamıştır.²⁴ Burada oryantalizm tarihi açısından önem taşıdığı için onun hayatının bazı kapalı yönlerine kısaca değinilecektir.

A- Mekke'den uzaklaştırılması:

Onunla ilgili ilk gündeme gelen tartışma Mekke' gidişi ve Mekke'den sınırdışı edilmesidir. Hurgronje'nin Mekke'ye gelişi büyük ölçüde siyasi bir arka plana sahip olup bu seyahatin Hollanda hükümeti tarafından finanse edildiği ve siyasi hedefleri olduğu konusunda onun hakkında en iyimser düşünen yazarlar dahi sessiz bir kabul tavrını tercih etmişlerdir.²⁵ Bu ziyaretin nedenlerinden biri Mekke'ye gelen Endonezyalı hacıların, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'in

²¹ J.Waardenburg, 73.

²² G.-H. Bousquet, J. Schacht, s. XIX.

²³ Wensinck Leiden'deki kürsüsünde onun halefi olmuştur. Diğer öğrencisi olan Schacht'ın ise, Gotthelf Bergsträsser ile birlikte başlıca hocası Hurgronje'dir.

²⁴ Özellikle Leiden Üniversitesi öğretim üyesi ve oryantalizm tarihçisi Van Koningsveld, kendisinden önce konuyla ilgili yapılan tartışmaları inceleyerek, Hurgronje üzerinde şahsi evraklarına ve yazışmalarına varıncaya kadar geniş çaplı araştırmalar yapmıştır. Koningsveld, 1985 yılındaki bir çalışmasında Hurgronje'nin kimliği üzerinde yapılan tartışmalarla ilgili Hollandaca, Arapça ve Endonezya dilinde yazılan makale sayısının yüzü aştığını ve bu sayının her geçen gün arttığını ifade eder. s. 433.

²⁵ Bkz. G.-H. Bousquet, J. Schacht, s. XV.

Panislamizm propagandalarından ne kadar etkilendiğini incelemektir. Koningsveld özellikle Lahey devlet arşivlerini inceleyerek bu seyahatin Cidde'de Hollanda aleyhine faaliyet gösteren Endonezyalı hacıların tespiti ve ilim adına yapılmasının Hollanda hükümeti tarafından kararlaştırıldığını tespit etmiştir.²⁶

Hurgronje'nin Mekke'den Osmanlı makamları tarafından çıkarılması da birden çok batılının ilgilendiği, "Teyma taşı" diye bilinen, üzerinde Aramice dini metin içeren ve yöredeki en eski tarihi kalıntı olduğu söylenen bir tarihi eserin kaçırılması skandalına adının karışması sebebiyledir.

Fransız gezgin Charles Huber, 1879 yılında bu taşı bulmuş ancak epigrafi uzmanı olmadığı için taşı tanımlayamamıştı. Hüber, 1883 yılında yanına Alman epigrafi ve Sami dilleri uzmanı Julius Euting'u da alarak bölgeye döndü. Hurgronje arkadaşı olan Euting taş ile ilgili bilgileri ve yazıların kopyasını kaydetti. Bu iki araştırmacı Osmanlı'dan izin almaksızın yürüttükleri bu çalışma esnasında taşı satın aldılar ve yükleriyle birlikte Hail'e gönderdiler. Buradan Euting, Kudüs'e; Huber de Hail'e döndü. Ancak Huber yolda kılavuzları tarafından öldürüldü. Dönemin oryantalistlerinin pek çoğunun ilgilendiği taş ile ilgili olarak Euting ulaştığı bilgileri Huber'den ayrıldıktan sonra Nöldeke'ye ulaştırdı ve o Euting'a atıfla taş ile ilgili neşriyatını yaparak onu ilim dünyasına tanıttı. Ernest Renan ise Fransız Huber'in gayretleriyle ortaya çıkarılan bu taş ile ilgili neşriyatın bu şekilde Almanlar tarafından yapılmasını ve Huber'in katkısına yer verilmemesini şiddetle eleştirdi.²⁷ Bu arada Fransız Temps gazetesi, Cidde'deki Fransız konsolosu Lostalot'tan aldığı bilgilerle, Huber'in başına gelenleri yazdı ve Hurgronje'nin Almanlar adına taşı ele geçirmeye çalıştığını bildirdi. Söz konusu yazı Arapça ve Türkçeye de tercüme edildi. Hurgronje'nin gerçekte İslam'ı benimsemediğini, kendisini İslami ilimlere vakfeden bir Müslümandan çok bütün amacı eser kaçakçılığı olan bir Hristiyan olduğu söylentisi yayıldı. Hükümet yetkilileri bunlar üzerine Hurgronje'ye derhal Mekke'yi terk etmesiyle ilgili emri okudular ve Cidde'ye kadar iki polis ona eşlik etti. Hurgronje Mekke'yi ve Arap yarımadasını terk ederek Hollanda'ya hareket etti.²⁸

B- Endonezya Dönemi:

Hollanda'nın askeri ve ekonomik açıdan Endonezya'da zirvede olduğu bir dönemde Cava'nın batısındaki bölgede bir ayaklanma patlak vermişti ve Hollanda güçleri Sumatra adasının kuzeyindeki Açe idaresiyle şiddetli bir savaşa girmişti. Açe'lilerin İslam adına yaptığı ve Mekke ulemasının verdiği fetvadan

---

²⁶ Koningsveld, 434.

²⁷ Angelo Pesce, 15.

²⁸ Angelo Pesce, 15.

sonra şiddetlenen savaş Hollanda'nın Endonezya'da giriştiği en kanlı çarpışmalara sahne oldu. Snouck Hurgronje'nin Mekke'deki tecrübesinin ve ilişkilerinin devreye sokulması ve Endonezya'da Hollanda adına çalışması bu esnada gündeme geldi. Zira o Açe'li bazı liderleri İslam ve din kardeşi olarak Mekke'de tanımış onların inanç ve davalarını anlamıştı. İşte Hurgronje'nin Endonezya seyahatinin ilk ve esas hedefi Açe bölgesi idi. Bir İngiliz gemisiyle çok gizli bir şekilde, Müslüman Endonezyalı tanıdıklarının da yardımıyla Açe sultanı ile görüşmek için yola çıkarak Sumatra sahillerine gelmiş ve Açe sınırının içine sızmayı planlamıştı. Hurgronje hiçbir yazısında bahsetmediği bu girişimle devlete bilgi aktarmayı planlamaktaydı. Ancak Açe'deki yerel Hollanda komutanı buna izin vermediği için Açe seyahati yarım kalmış, Hurgronje, Açe'deki misyonunu birkaç sene sonra (1891-1892) gerçekleştirebilmiştir.²⁹

C- Müslüman olması ve Müslümanlara adaptasyonu:

Hurgronje'nin Müslümanlığı seçişinin Mekke'ye ve Kâbe'ye girebilmek, Mekke ulemasıyla yakın ilişki kurmak ve bu bölgede yaşayan Endonezyalı halkı tanımak gayesiyle olduğu onun hakkında en açık bilgileri sunmaya çalışan Koningsveld dışında da çoğu yazarın kabul ettiği bir husustur. O Müslümanlığı seçmiş ve bunu açıkça ifade etmiştir.³⁰ Mekke ve Endonezya'da kaldığı sürelerde de sosyal olarak Müslümandır. Hurgronje'nin Hicaz Müslüman toplumuna ve Endonezya halkına olan adaptasyonu incelenmesi gereken önemli bir fenomen olarak değerlendirilir. G.-H. Bousquet'nin söylediği gibi, Hurgronje birinci sınıf bir oryantalist olmakla birlikte araştırdığı toplumda yaşamak istemesi ve bunu büyük bir ustalıkla başararak da Oryantalizm tarihinde biricik örnektir. Onun dışındaki hiçbir oryantalist Kâbe'nin gölgesinde dini tahsil yapmamıştır. O bu bölgelerdeki hayatının her aşamasında tam bir Müslüman gibi davranabilmiştir.³¹

Snouck Hurgronje Endonezya'da iken Müslümanlar açısından Mekke'de ders görüp oranın ulemasıyla geniş ilişkileri olan bir Müslüman'dır ve Müslüman kıyafeti giymektedir. Hatta ona hitaben yazılan bazı mektuplarda "*Cava*

²⁹ Hurgronje Açe savaşında özellikle yerel ulemaya karşı acımasız bir mücadele yürütülmesi gerektiğini savunmuş ve savaşın gelişimi de onun ikna edici olduğunu göstermiştir. Açe savaşı ve Hurgronje'nin bu savaşdaki rolü hakkındaki kitabında K. van der Maaten, Hurgronje'yi, Açe savaşını yürüten General Van Heutsz'un kılıcı olarak niteler. Bkz. İ. Hakkı Kadı, 106-107.

³⁰ Sî Azîz b. Haddad el-Cezâirî'nin yazdığı bu mektupta şöyle bir ifade vardır: "Sen Müslüman olduğun artık herkese duyurdun ve Mekke uleması da senin Müslüman olduğuna şahitlik ediyor." Hurgronje Goldziher'e yazdığı bir mektupta ise şöyle der: "Müslüman olmanın insan sayılmadığı bir toplumda bir kişinin Müslümanlarla Müslüman olmasını engelleyecek bir şey olmadığı kanaatindeyim. Kişi bu şekilde davranarak zorunlu olarak şahsiyetini kaybetmez. Bu benim şahsi tecrübemle söylediğim bir şeydir." Koningsveld, 435.

³¹ G.-H. Bousquet, J. Schacht, s. XIV, XVI.

diyarının şeyhülislamı” ya da “Cava müftüsü Şeyh Allame Abdulgaffar”³² ifadeleriyle hitap edilmesi ve ondan fetva istenmesi insanlarda onun Müslümanlığı ile ilgili bir kuşku olmadığını ortaya koymaktadır. Koningsveld Endonezyalıların onun çifte kimliğini bildiklerini gösteren bir belgeye rastlamadığını belirtir. Öyle ki Hurgronje misyonu doğrultusunda Endonezya’da Müslüman toplumun içine iyice girerek iki kez evlilik yapmış ve bu evliliklerden çocukları olmuştur.³³

IV- Eserleri:

Kitaplarının dışında iki yüz civarında makalesi olan Hurgronje’nin bu eserleri, idari ve siyasi ilişkiler, etnografya ve doğrudan İslami ilimler şeklinde üç alana ayrılabilir. Ancak bu üç alanda da merkezi kavram İslam ve İslam halkları ve kültürleridir.

Hurgronje eserlerinin çok büyük bir kısmını Hollanda diliyle, bazı eserleri ise Almanca ve Fransızca yazılmıştır.

Hurgronje’nin temel eserlerini şu şekilde sayabiliriz:

1. *Het Mekkaansche Feest*, Leiden, 1880 (Hollandaca)

Yukarıda kısaca bahsedilen bu eser o dönemde halen hayatta olan Dozy’nin İslam öncesi Mekke’deki bayram ve panayırlarla ilgili kitabının bir devamı niteliğindedir.³⁴ Hurgronje, Dozy’nin tezine itiraz etmektedir. Buna göre Dozy, Hac ibadeti ve içindeki ritüellerin Mekke’de bulunan bir Yahudi kabilesinden kopyalanmak yoluyla İslam’a girdiğini ileri sürerken Hurgronje, Hac ibadetinin kaynağının Mekke’deki putperest yerli adetleri olduğunu ve bunun Peygamber tarafından İbrahim Peygamber aracı yapılarak İslam’a mal edildiğini ileri sürer.³⁵

2. *Mekka, Mit Bilderatlas*, Den Haag (Lahey), 1888-1889 (Almanca)

Basıldığından itibaren bir klasik haline gelen bu eser iki ciltten oluşmaktadır: I. Cilt’in alt başlığı, “Şehir ve Halkı” (1888, 228 s.); II. cilt’in alt başlığı ise, “Çağdaş Yaşamdan”dır (1889, 397 s.) Bu ikinci cilt İngiltere’nin Cidde eski konsolosu J. H. Monahan, tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir: *Mekka, in the Latter Part of the 19th Century: (Daily Life, Customs and Learning, The Muslim of the East Indian-Archipelago)*, Leiden, (Late E.J. Brill Ltd), London (Luzac&Co.) 1931.³⁶

³² Koningsveld, 436.

³³ Bu evliliklerden doğan çocuklarının nesebi Hollanda hukukuna göre tanınmıyordu. Koningsveld 1982 yılında Snouck Hurgronje’nin oğlu Yusuf ile Endonezya’da görüşüğünü bildirmektedir. Bkz. Koningsveld, 437.

³⁴ İ. Hakkı Kadı, 104.

³⁵ G.-H. Bousquet, J. Schacht, s. XI- XII.

³⁶ J. H. Monahan, İngiltere’nin Cidde eski konsolosu olup, kitabın ikinci cildini yer yer kısaltarak tercüme etmiş ve tercümeyle Snouck Hurgronje bizzat gözden geçirmiştir. Tercümenin

“Şehir ve Halkı” başlığını taşıyan ilk cilt Mekke şehrinin özet bir topografyasını ve Peygamber zamanından itibaren 1885’e kadar tam bir tarihini sunar. Snouck Hurgronje Hicaz tarihiyle ilgili çoğunluğu Alman olan batılı yazarların yazdıkları üzerindeki geniş bilgisinin de katkısıyla bu alanda zamanımıza kadar temel kaynak olma özelliğinin koruyan bir kitap oluşturmuştur.

Bu ciltle birlikte basılan resim albümü şudur: “*Bilder-Atlas zu Mekka*, Haag, Martinus Nijhoff, 1888.”

“*Günlük Hayattan*” başlığını taşıyan İkinci cilt ise ilk ciltten daha önemlidir. Bu cilt Mekke toplumunun hayatının değişik yönlerini tasvir etmekte olup etnografik ve sosyal antropolojik bir eserdir.³⁷ Dört bölümden oluşur. 1- Günlük Hayat, 2- Aile Hayatı, 3- Eğitim, 4- Javalılar. Kitap, dini sosyal bağlamı içinde ele almış olmasının da etkisiyle oryantalist çalışmalar için yeni bir tarz ve metot ortaya koyarak bir dönüm noktası oluşturuyordu.³⁸

Kitap iki cilt halinde yayınlandıktan sonra kitaba yeni bir resim albümü eklenmiştir:³⁹ *Bilder Aus mekka*, Mit Kurzem Erläuterndem Texte, Leiden, E.J. Brill, 1889.⁴⁰

3. *De Atjèhers*, Batavia-Leiden, 1893-1894, c.I-II (Hollandaca)

Açe Halkı adını taşıyan bu eser,⁴¹ Bousquet’nin tabiriyle⁴² meslekten etnograf edasıyla yazılmış olup genel olarak yöredeki İslam müesseseleri ve Müslüman halk ile ilgili gözlem ve incelemeleri içerir. Ayrıca eser modern dilbilimi açısından da önemli görülmektedir.⁴³ Snouck Hurgronje bu kitabın “Hollanda Hindistanı” genel valisinin talebi üzerine İslamın Açe’lilerin siyasal, sosyal ve

---

1970 ve 1997 (Leiden, Brill) yıllarında yeni baskıları yapılmıştır. Eserin Arapça tercümesi de mevcuttur: Birinci cilt: *Safahât min târihi Mekketi’l-Mükerreme* (trc., Ali Avde eş-Şuyuh, Muhammed Mahmud Seryani, Ma’rac Nevvab Mirza) Mekke, Dâretü’l-Melik Abdülaziz, 1999/1419, (307 s.). İkinci cilt: *Mekketü’l-mükerreme: fi nihayeti’l-karni’s-sâlis aşer el-hicri*, (trc. Mi’rac b. Nevvab Mirza, Muhammed b. Mahmu Süryani)[y.y.], Nadi Mekke es-Sekafi El-Edebi, 1990. (580 s.)

³⁷ Koningsveld, bu kitabın Mekke’deki dini eğitim öğretim ve adetlerle ilgili olan önemli ve uzun bazı parçalarının Radûn Ebu Bekir adında Mekke’deki Cavalı bir kişi tarafından onun için oluşturduğu raporlardan alındığını öne sürmektedir. s. 435.

³⁸ Bkz. İ. Hakkı Kadı, s. 104.

³⁹ Eser Angelo Pesce’nin sunuşuyla Arapça olarak da neşredilmiştir: “*Mekketü’l-mükerreme minzû mieti âmm ev mecmûâtü Snouck Hurgronje*, Angelo Pesce (ed.), Immel Publishing Ltd, London, 1986.

⁴⁰ Bu eserdeki resimler Hurgronje Mekke’den ayrıldıktan sonra fotoğraf çekmesini öğrettiği ve “Mekke tabibi” dediği bir şahıs tarafından ona gönderilen fotoğraflardan oluşmaktadır. Snouck söz konusu resimlerin bir başkası tarafından çekilerek kendisine gönderildiğini söylemekle birlikte bu kişinin ismini vermemektedir. Angelo Pesce, s. 19.

⁴¹ Eser, O’sullivan tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir: *The Achenese*, Leiden, 1906 ve AMS Press 1984.

⁴² G.-H. Bousquet, J. Schacht, s. XVIII.

⁴³ J. Schacht, 193.

dini yaşamlarına etkisini ortaya koymak için hazırlandığını belirtir.

5. *Verspreide Geschriften Van C. Snouck Hurgronje*⁴⁴, A. J. Wensinck (yayına haz.)” Bonn-Leipzig, 1923-1927. (c.I-V., Bonn-Leipzig, 1923-25, c.VI., Leiden, 1927).

Bu eser onun en önemli makale ve diğer yazılarının, kendisi hayattayken öğrencisi A.J. Wensinck tarafından altı cilt halinde bir araya getirilerek neşredilmesinden oluşur. Bunların dördüncü cildi iki cüz halinde neşredildiği için bazı kaynaklarda toplam yedi cilt olduğu ifade edilir. Her bir cildin başlığı şöyledir: 1. İslam ve tarihi ile ilgili yazılar, 2. İslam hukuku ile ilgili yazıları, 3. Arap yarımadası ve Türkiye ile ilgili yazılar, 4. Hollanda-Hint adalarında (Endonezya) İslam ile ilgili yazılar, 5. Dil ve edebiyatla ilgili yazılar, 6. Kitap tenkitleri, değişik yazılar fihristler ve Hurgronje'nin yazılarının bibliyografyası.

6- *Selected Works Of c. Snouck Hurgronje*, Edited -in English and French-by G.-H. Bousquet and J. Schacht, Leiden, E.J.Brill, 1957.

Hurgronje'nin doğumunun yüzüncü yılı münasebetiyle hazırlanmış bir kitap olup Hurgronje'nin İngilizce ve Fransızcaya tercüme edilmiş olan ve bir kısmı ise bu kitap için tercüme edilen bazı makalelerinden derlenmiştir. Eserin editörleri, Hurgronje'nin eserlerinin çoğunun baskısının tükenmiş olması sebebiyle bu eseri onun başka yerde kolaylıkla bulunamayacak çalışmalarına mütevazı bir giriş olarak nitelerler. Eserdeki bazı makaleler şunlardır: “İslam”, “Le Droit Musulman”, “On the Nature of Islamic Law”, “The Foundation of Islamic Law”.

7- *Nederland en de Islam*, Brill, Leiden 1915 (138 sayfa).

“Hollanda ve İslam” adını taşıyan ve konferans metinlerinden oluşan bu eserinde döneminin İslam ile bağlantılı güncel meselelerini ele alır.⁴⁵

8- *Mohammedanism, Lectures on Its Origin, Its Religious and Political Growth, and Its Present State*, New York: G.P. Putnam's Sons, 1916, (184+12 sayfa). Kitap “Amerika, Dinler Tarihi Seminerleri” adıyla “Dinler Tarihi Seminerleri Amerikan Komitesi”nin desteğiyle Amerika ve Avrupa'nın en seçkin bilim adamları tarafından verilen bir konferans zincirinde 1914 yılında Hurgronje tarafından verilen dört konferans metninden oluşur.

Kitapta dört bölüm vardır ki bunlar dört ayrı konferanstır: I- Some Points Concerning The Origin of Islam. II- The Religious Development of Islam. III. The Political Development of Islam. IV-Islam and Modern Thought. Buradaki konferanslar, Columbia, Yale, Pennsylvania, ve diğer bazı Üniversitelerde verilmiştir. Kitabın e-book şeklinde bir versiyonu Gutenberg projesine dahil edilmiştir.

⁴⁴ “Christiaan Snouck Hurgronje'un Farklı Kitapları”.

⁴⁵ İ. Hakkı, Kadı, 107.

9- *Ambtelijke Adviezen van C. Snouck Hurgronje, 1889-1936*". (Ed.) E. Gobeë - C. Adriaanse, ('s- Gravenhage, 1957-1965), 3 cilt.

Hükümetine sunduğu İslam'la ilgili resmi tavsiyelerini içerir.⁴⁶

10- Het Gajo land en Zijne Bewoners, Batavia, 1903.

Gayo bölgesi ve halklarıyla ilgili bir kitaptır.

V-İslam Hukuku İle İlgili Temel Fikirleri:

Hurgronje Batıdaki modern oryantalizm çalışmalarının ve özellikle de İslam hukuku araştırmalarının öncülerindedir.⁴⁷ Onun fıkıhın mahiyeti ve karakteristik özellikleri ile ilgili geliştirdiği düşünceler ve kullandığı terminoloji batıların konuyu anlayışı üzerinde uzun süren tesirler bırakmıştır.⁴⁸ Ondan sonra yapılan daha detaylı çalışmalarla bazı görüşleri tabii olarak eski gücünü ve geçerliğini yitirmiş olsa da bu etki kendini göstermeye devam etmektedir.

Hurgronje farklı yazılarında fıkıhın tarihi bağlamı içindeki gelişimi, fıkıhın tabiatı, ana karakteristik özellikleri, hüküm kaynakları ve fıkıhın hüküm kaynaklarının temeli olarak gördüğü icma konusuyla yakından ilgilenmiştir.

Hurgronje öncelikle İslam'ın kelimenin tam anlamıyla bir *hukuk dini* olduğu görüşündedir.⁴⁹ Genel olarak İslam kültürü içinde fıkıhın yerini böyle tespit etmesine rağmen fıkıhın karakteristik özellikleri ile ilgili genel yargıları nispeten olumsuzdur. Hurgronje'nin genel yargılardan en etkili görüneni fıkıhın bir hukuk sistemi olmadığı düşüncesidir. Ona göre fıkıh bir hukuk sistemi olmayıp "*deontology*"dir.⁵⁰ Hurgronje'nin deontoloji teriminden kastettiği şey fıkıhın esasında "dini görevler sistemi" ya da başka bir deyişle ferdin (sübjek-

⁴⁶ Bu eser INIS (Hollanda-Endonezya İslami Araştırmalar İşbirliği Enstitüsü) tarafından Endonezya diline tercüme edilmiştir: *Nasihah-nasihah C. Snouck Hurgronje*, Semasa Kepegawaianya Kepada Pemerintah Hindia Belanda, 1889-1936, Jakarta., 1990-1992, c. I-VI.

⁴⁷ Avrupa bilim dünyasının fıkıha olan ilgisinin Hurgronje tarafından başlatıldığı genel kabul görmektedir. Bu husus, söz konusu ilginin sömürgecilik pratik bağlamında ortaya çıktığı iddiası üzerinde önemli bir etkidir. Bkz. Baber Johansen, *Contingency in a Sacred Law*, Legal and Ethical Norms in the Muslim Fiqh, Brill, Leiden, 1999, (Studies in Islamic Law and Society, Edited by Ruud Peters and Bernard Weiss, Volume: 7), s. 42-43; G.-H. Bousquet ve J. Schacht da oryantalist çalışmalarda İslam hukukunun temellerini Hurgronje ve Goldziher'in attığını belirtirler. Bkz. G.-H. Bousquet, J. Schacht, s. VIII.

⁴⁸ Hurgronje'nin İslam hukuku ile ilgili görüşlerine ulaşılabilecek ve bizim de bu çalışmada yararlandığımız temel kaynak yukarıda bahsettiğimiz Selected Works of C.S. Hurgronje adlı eserdir. Ulaşılması daha kolay olsa da Mohammedanism kitabının özellikle hukuk düşüncesi açısından pek fazla farklı bir özellik taşımadığı söylenebilir. Bunun dışında ikinci el kaynaklar ve onun fikirlerini aktaran çağdaş çalışmalar da bu konuda faydalı olmaktadır.

⁴⁹ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 48.

⁵⁰ Bkz. G.-H. Bousquet, J. Schacht, 256, 259, 262; Baber Johansen, 43. Ayrıca Bkz. Murtaza Bedir, "Oryantalistlerin İslam Hukukunun Mahiyetine Dair Tartışmaları", s. 371-374, Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batıda İslam Çalışmaları Sempozyumu, Ankara, 2003, (s. 371-389)

tif) haklarından ziyade “görevlerinin sistemi” olduğudur. Fıkıh din, etik, hukuk ve siyaseti ideal bir toplum imajı oluşturma gayesiyle sistemsiz bir şekilde bir şekilde birbirine katıp, birbiri içinde eritmiştir. Hurgronje, bu yargısına temel bazı sonuçlar bağlamaktadır. Karşımızda duran şey bir hukuk sistemi olmadığı için hukuki prensipler ve rasyonel bir teori üzerine kurulmamıştır. Dolayısıyla onun rasyonel bir analizi başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Onun temeli rasyonellik olmayıp tanrının esrarlı ve kolay anlaşılabilir iradesidir.⁵¹ Ana maddesi “görev”lerden oluşur ve söz konusu görevlerin her biri içinde dini, ahlaki ya da hukuki yönlerin ayrılmaz bir şekilde karışımı söz konusu olduğu için ona hukuki terimler ve analiz yöntemleriyle yaklaşamaz. Fıkıh, bu özelliğinden dolayı Roma Hukuku ve Modern Hukuktan farklıdır.

Hurgronje yukarıdaki görüşleriyle bir taraftan, Avrupalı olmayan bir sisteme, hukuk normları taşıyan bir sistem olma rütbesinin verilmesiyle ilgili Avrupa da yaygın olan tereddüdü dile getirmektedir.⁵² Diğer yandan ise fıkıhı mukayeseli hukuk çalışmasıyla anlamının mümkün olmadığını, bunun için “İslami Araştırmalar” ya da Antropoloji alanıyla ilgili, farklı boyutları olan bir bilimsel çalışma gerektiğini belirlemiş olmaktadır. O fıkıha “İslam hukuku/İslamic Law” demenin doğru olmadığını ve Avrupalı hukukçuların değişik fıkıh doktrinlerinin sistematik bağlamını ve tarihini araştırmak için yeterli donanıma sahip bulunmadığını belirtir.⁵³

Hurgronje'nin İslam hukukunun genel karakteristikleri ile ilgili diğer bir temel iddiası ise fıkıhın, ibadetler, evlilik, aile ilişkileri ve sadaka konuları dışındaki alanda pratikle uyum ve uygulanma kabiliyeti taşımadığıdır.⁵⁴ Ona göre fıkıh sadece ideal normlar taşır⁵⁵ ve hukuki pratik hayat ile ilgisi azdır. Fıkıh, kurallarının formüle edildiği zamandaki toplumunun ihtiyaçlarını ifade eden teşri kuralları olmayıp, etraflarındaki toplumun bereketli ortamından kendilerini soyutlamış bir grup bilginin çalışmasının ürünüdür.⁵⁶

Hurgronje'nin fıkıh ile ilgili genel yargılarından biri de hukuk ekolleri arasındaki fikir farklılıklarının önemsiz olduğu ve ihtilafların prensiplere ve temel ilkelere ilişkin olmadığıdır.⁵⁷ Dolayısıyla fıkıhın değişik doktrinleri, her

⁵¹ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 256; Baber Johansen, 43.

⁵² Baber Johansen, 43.

⁵³ Goldziher, Hurgronje'nin “*Deontology*” (Goldziher bunu Almancaya “*Pflichtenlehre*” şeklinde tercüme eder) olduğu tezini kabul etmekle beraber terminolojisinde daha rahat davranır ve fıkıhı “hukuki teoloji”, “dini hukuk”, ve bir “jurisprudence” olarak niteler. Ancak Goldziher, Hurgronje'nin kullandığı bu kavramdan çıkardığı sonuçlarla kendini bağlı görmese de bu alanda farklı bir metodolojik yaklaşım da getirmemiştir. Böyle yeni bir konsept ilk olarak sosyoloji alanında geliştirilmiş olup Max Weber'e aittir. O fıkıhı bir “*Kutsal Hukuk (Sacred Law)*” olarak niteler. Bkz. Baber Johansen, 46; Murtaza Bedir, 374-375.

⁵⁴ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 260, 262; Baber Johansen, 43.

⁵⁵ Baber Johansen, 43; G.-H. Bousquet, J. Schacht, 259, 263-265.

⁵⁶ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 73-74.

⁵⁷ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 279; Baber Johansen, 43, 53.

birinin yeşerdiği değişik ülkelerin değişik ihtiyaçları olmasına, her doktrinin eğitim tarzı, eserleri, hocaları ve coğrafyaları farklı olmasına rağmen birlik ve bütünlük sergilemeleridir. Farklı ekollerdeki ana prensipler hep aynıdır ve fikir ayrılıkları detaylardır. Hurgronje bu sonucu fıkıhın sosyal hayattan kopuk olmasıyla ilişkilendirir ve farklı coğrafyalarda yaşayan doktrinlerin sosyal hayattaki farklılıkları bu hayattan kopuklukları nedeniyle doktrinindeki görüşlerine yansıtamadıklarını ifade eder. Ona göre fıkıh mezheplerinin coğrafyaları ve kurucuları farklı olmakla birlikte kendi ayırıcı karakterleri yoktur.⁵⁸ Belirtilen olumsuz yargıların yanında Hurgronje bir yandan da fıkıhın gösterdiği ortak özelliklerin abartmasız hiçbir modern ilim dalında olmayan bir birlik sergilediğini söyleyerek söz konusu yargısının bazı açılardan olumlu tarafları olduğunu da göstermektedir.⁵⁹

Hurgronje İslam hukukundaki müesseselerin ve doktrinlerin kaynağı ile ilgili olarak farklı tonlarda düşünceler ileri sürmüştür. İbadetler alanında O hac ibadetinin kökeninin cahiliye Arapları olduğunu ve bunun hukukçular tarafından İslam'a sokulduğunu iddia ettiği gibi ibadetlerle ilgili kazuistik ve detaylı düzenlemelerin Yahudilik, Hıristiyanlık ve Zerdüştlükten alındığını iddia eder.⁶⁰ Önemli hukuk ilkelerinde zaman zaman Kilise Hukuku ve Roma tesirli olduğunu belirtse de⁶¹ İslam hukukundaki somut bir genel hukuk prensibinin veya hükmün Talmut ya da Roma tesirinde mi ortaya çıktığını yoksa aynı kültürel durumun Müslümanları öncekilerle benzer sonuçlara mı ulaştırdığını her zaman belirlenebilecek bir durum olmadığını belirtir. O fıkıhın bu özelliğini bir başarı olarak değerlendirerek, onu Arap medeniyetinin fethedilen bölgelere adaptasyon başarısı sayesinde Arapçanın büyük bir medeniyet dili olmayı başarmasına benzetir ve “dönüştürücü özümseme” olarak niteler.⁶² Aynı nokta bağlamında fıkıhı Talmut ile mukayese ettiğinde fıkıhın Talmut araştırmalarında olmayan bir evrensellik taşıdığını belirtir.⁶³

Hurgronje'nin fıkıhta en çok ilgilendiği alanların başında İslam hukukunun hüküm kaynakları ve özellikle icma' hakkındaki düşünceleri gelir. Hurgronje'nin icma ile ilgili düşünceleri sünnet hakkındaki fikirleriyle irtibatlı yönler içerir.

Ona göre İslam'ın getirdiği hukukun ilk kaynağı Kur'an iken peygamberin otoritesi de Kur'an ile aynı seviyeye ulaşmıştır. İnsan otoritesinin vahiyle aynı seviyeye konmasına karşı yapılan ilk itirazlar peygamberin tasviri idealize edil-dikçe tedricen ortadan kalkmış ve Sünnet'in kanun koyucu gücü her açıdan

⁵⁸ Baber Johansen, 65; G.-H. Bousquet, J. Schacht, 262.

⁵⁹ Bkz. G.-H. Bousquet, J. Schacht, 279.

⁶⁰ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 49.

⁶¹ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 49.

⁶² G.-H. Bousquet, J. Schacht, 51.

⁶³ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 74.

Kur'an ile aynı seviyeye gelmiştir.⁶⁴ Kur'an sadece sınırlı meselelere cevap verdiği için tasavvur edilebilen her durum için peygamberin davranışı ile ilgili bilgiye ihtiyaç duyulmuş ve peygamberden yaklaşık yüz elli yıl sonra, tedavüle binlerce hadis çıkarılmıştır. Bu şekilde hadise olan sürekli talep, uydurma hadis arzıyla karşılanmıştır. Sonrasında oluşturulan altı meşhur hadis mecmuası özellikle kanun kitabı seviyesinde otorite kazanmıştır.

Fethedilen ülkelerdeki her türlü entelektüel birikim kutsal hadis üniformasıyla peygamberin sünnetine dönüştürülmüş ve İslam hukuku faaliyetinde egemen olan cüzi olaylar üzerine yoğunlaşma eğilimi ve fikir ayrılıklarında peygamberin sözünden kanıt bulma isteği hadis malzemesinin sürekli artmasına yol açmıştır.⁶⁵

Hurgronje'ye göre peygamberin yanılabilirliği yani hata yapabileceği düşüncesi ile ilgili sorular bir süre sonra zihinleri meşgul etmeye başlamıştır. Yanılabilir bir kişinin davranışlarının pratikte yanılmaz olarak değerlendirilmesi, ilk dönem toplumunda başlangıçta bir tutarsızlık olarak değerlendirilmemiştir. İlk yıllarda iman ve dini gayretin yüksek olmasına rağmen mantıklı tutarlılık ve felsefi düşünce olmadığından bu bir problem teşkil etmiyordu. Ancak daha sonraları vahyin de yanılabilir bir kişi aracılığı ile gelmiş olması İslam'ın sağlam görünen temellerinin sarsılabileceğini gündeme getirmiştir. Müslümanlar bunu anladıklarında peygamberin yanılmazlığı bir iman esası seviyesine yükseltilmiştir. Ancak kelamî açıdan sınırsız bir yanılmazlık söz konusu değildi. İslam'ın ana dahili unsurlarının yanılabilir bir insan üzerinde kurulamayacağı düşüncesi ikinci bir desteğe ihtiyaç hissettirdi. Bu yüzden nispeten erken dönemde "*ümmetin yanılmazlığı*" düşüncesi formüle edildi ve değişik formlarda peygambere söylendi. Böylece Kur'an ve Sünnet yorumu da dahil olmak üzere ümmetin bütün uygulaması yine ümmetin yanılmazlığı düşüncesi üzerine temellendirildi.⁶⁶

Hurgronje'ye göre ümmetin yanılmazlığı düşüncesinin ortaya çıkmasına etki eden diğer faktörler ise Müslümanların metinleri yorumlamada ve sahih nakillerle diğerlerini birbirinden ayırmada zorluk yaşamalarıdır. Ayrıca fıkıh doktrinleri mezhepler şeklinde teşekkül ettiği dönemde, yerleşik mezhep sistemine karşı ve mezheplerde keyfi hükümler bulunduğu şeklinde itirazlar yükseldikçe fakihler bu itirazlara karşı icmanın yanılmazlığı doktrinine dayanmışlardır. Sonuç olarak icma düşüncesi artık hiç de küçümsenemeyecek bir önem kazanmıştır.⁶⁷

Hurgronje'ye göre icmanın kaynak olduğuna dair deliller öncelikle Kur'an ve Sünnet'te arandı. Ancak burada fasit daire olduğunu gizlemek imkansızdı. Sadece yanılmaz bir toplum Kur'an'ı ve Sünneti sağlam temellere

⁶⁴ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 48.

⁶⁵ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 270.

⁶⁶ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 276.

⁶⁷ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 54-56.

oturabilir ve güvenilir bir şekilde izah edebilirdi. O halde ümmetin yanılmazlığı düşüncesini de tekrar Kur'an ve Sünnetin otoritesi ile temellendirmek tümüyle anlamsız olmaktadır.⁶⁸ Konuyla ilgili Hurgronje'nin vardığı sonuç icmanın savın kanıt olarak kullanılması (*müsadere ale'l-matlûb*) niteliğinde olduğudur.⁶⁹

Hurgronje İslam toplumunun (ümmet) yanılmazlığı ve icma düşüncesi ile Hıristiyan Kilise yapısı arasında ilişki kurmaktadır. Buna göre “*Ümmetim hata üzerinde birleşmez*” sözü peygambere söylenilerek toplumun tanınmış bilginlerinden yanılmaz bir kilise oluşturulmuş gibi görünmektedir. Ancak ona göre İslam bir kilise ve ruhban sınıfı organizasyonundan tümüyle yoksundur. Zira icma düşüncesi her yerde ve her zaman tek tip olarak bulunmamış ve uygulanmamıştır. Ayrıca icmanın şekli, hangi dönemde gerçekleşeceği vb. soruların üzerinde bir uzlaşma de olmamıştır.⁷⁰ Nitekim icma pratikte gölge gibi yakalanamaz ele geçirilemez bir şekilde kalmış ve hakkında geniş tartışmalar yapılmıştır. Hurgronje belirtilen sebeplerle icma düşüncesinin İslam toplumunda kilise gibi yanılmaz bir kurum şekline dönüşmemesinin sebeplerini izah ettiği gibi, o ayrıca icma düşüncesinin de açıkça Hıristiyanlıktaki kilise yapısının etkisiyle geliştirildiğini söyleme noktasında da temkinlidir.⁷¹

Hurgronje İslam'ın demokratik eğilimlerin tarafında olmadığını ve İslam kültüründeki anayasa hukuku ile ilgili literatürün daha çok aristokratik ilkelere bağlı kaldığını belirtir. Fakihlerin ortaya çıkışıyla da yanılmazlık fakihler grubuna mal edilmiş, icma Müslüman fakihlerin icması olarak görülmüştür.⁷² En üst tabakadaki müçtehitler bu şekilde inananlar için toplumun en seçkin sözcüleri ve yanılmaz kararların olmadığı durumda hükümlerine uyulması gereken en iyi otorite olmuşlardır.⁷³

Hurgronje'ye göre icma pratikte tüm hukuk için yeterli bir kaynak olmuş ve Kur'an ve Sünnet dışındaki diğer hüküm kaynaklarını gereksiz hale getirmiştir. Sadece Kuran ve Sünnetin eksik bıraktığı konuları tamamlamakla kalmayarak bu kaynaklardan çıkarılan her türlü prensip de ümmete İcmanın aracılığıyla sunulmuştur. Ona göre icma, Kur'an ve Sünnetin temellendirilmesi ve yorumlanması hususunda nihai otorite sahibi olduğu gibi, kıyas re'y, örf-adet ve diğer

⁶⁸ Wael B. Hallaq, “On the Authoritativeness of Sunni Consensus”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 18, No.4 (Nov., 1986, 427-454), s. 429.

⁶⁹ Hallaq, 429; G.-H. Bousquet, J. Schacht, 226. Burada Hurgronje icma ile Kur'an ve Sünnet arasındaki ilişkinin bu şekilde ortaya konulmasının bir tür fasit daire oluşturacağına dair Gazzali'nin görüşlerini tekrarlar görünmektedir ki Gazzâlî kendi görüşüne yönelik yapılan farazi bir itiraz olarak bu hususu dile getirmekte ve sorunu başka bir yolla çözüme kavuşturmaya çalışmaktadır. Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzalî. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, Bulak, el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1322, I, 177.

⁷⁰ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 56.

⁷¹ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 275.

⁷² G.-H. Bousquet, J. Schacht, 281.

⁷³ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 283.

deliller üzerine temellenen her önerme de, fıkhı icmanın aracılığı ile kabul edilmektedir. Bu noktadan hareketle o icmânın, gerçekte “*bütün hukukun temel*”⁷⁴ ve “İslam hukukundaki “*kaynakların kaynağı*”⁷⁵ olduğunu belirtmiştir. Ona göre icma İslam hukukundaki hareket kabiliyeti olan yegane parçadır.⁷⁶ Hurgronje’ye göre insan düşüncesinin sürekliliği anlayışının uyumlu/tutarlı bir uygulamasından başka bir şey olmayan bu doktrin sadece hukuk alanıyla sınırlı değildir. Dogmatik inançlarda ve belirli derecelerde bilginin diğer kaynaklarında da icma düşüncesinden faydalanılmıştır.⁷⁷

Baber Johansen, Hurgronje’nin İslam hukukunun karakteristik özellikleri ve icma ile ilgili genel yaklaşımlarını değerlendirerek Hurgronje’nin fıkıhın ilk başından beri taraftarlarınca mükemmel ve bütün olarak ilahi bir doktrin olarak değerlendirildiğini savunduğunu belirler. Müslümanlar, “İslam’ın dahili elemanlarının yanılabilir bir kişi üzerine temellendirilmesi” fikrini kabul etmediklerinden icma düşüncesine ulaşmışlardır. Johansen’e göre Hurgronje basitçe kafasında kutsal bir hukukta, imkan/zorunsuzluk (contingency) bulunabileceğini kabul etmemektedir. Johansen’e göre ise fukaha bilimsel akıl yürütmenin her türlü sonucu üzerinde kesinliğin olmayışını kabullenmektedir. İnsan fiillerinin tümüyle ilgili bu ‘zorunsuzluk (kesinliğin olmayışı) düşüncesi’ fıkıhın bir disiplin olarak temelidir.⁷⁸

Hurgronje İslam hukuku hakkındaki batıda ilk olarak ortaya çıkan görüşleriyle bu alandaki akademik tartışmaları belirlemiş ve onun ortaya attığı birçok görüş ve genel bakış açıları geniş bir çerçevede oryantalizm çalışmaları üzerinde etkili olmuştur. Onun İslam hukukunu tanımladığı model ve vardığı genel yargılar batılı araştırmaların ortak malı haline gelmiştir ki, fıkıhın bir deontoloji, bir görevler sistemi olduğu İslamî Araştırmalarda genel olarak kabul edilmektedir. Yine fıkıh doktrinleri arasındaki ayrılığın çok ince detaylarda olduğu fikri, Goldziher bunun tam tersini söylese de batılı araştırmalarda genel geçer bir yere sahiptir. Ancak onunu modeli fıkıhın tek sunum tarzı olmadığı gibi tarihi araştırmaların da etkisiyle yeni yorumlar onun görüşlerinin yerini almaya başlamıştır.⁷⁹

Hurgronje’nin İslam hukuku ile ilgili etki alanı oryantalistlerin dışında Sosyoloji’nin kurucularından ve batı kurumlarıyla mukayese bağlamında İslam hukuku ile de ilgilenen Max Weber’e kadar uzanmıştır. Baber Johansen, izini

⁷⁴ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 56. Hurgronje’nin bu görüşü İcma hakkında Gazzâlî’nin düşüncesi ile büyük paralellik gösterir. Gazzâlî icmanın “*dini kaynakların en büyüğü olduğunu*” belirtmektedir. Bkz. Gazzâlî, I, 176.

⁷⁵ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 289.

⁷⁶ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 289.

⁷⁷ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 56.

⁷⁸ G.-H. Bousquet, J. Schacht, 65.

⁷⁹ Baber Johansen, 46.

sürdüğü birçok yerde bu etkinin aşikâr olduğunu düşünür.⁸⁰ Hurgronje ayrıca Goldziher, Schacht, Bousquet başta olmak üzere birçok müsteşriki belirgin bir şekilde etkilemiştir.

---

⁸⁰ Bu etkinin değişik örnekleri için bkz. Baber Johansen, 47-48, 53, 66.